

УДК 349.3
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.21>

В. О. Гаврилюк
orcid.org/0000-0002-5596-5943
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ЄДИНОГО ТЛУМАЧЕННЯ

Постановка проблеми. В умовах формування в Україні соціально-орієнтованої держави, соціальний захист є одним із найактуальніших для населення питань, оскільки проголошений у статті 1 Конституції України [1] статус нашої держави, як соціальної, вимагає від неї здійснення політики, спрямованої на домінування загальнолюдських цінностей, верховенство права в соціальній сфері та надання населенню високого рівня соціального захисту. Зокрема, важливо, що поряд з законодавством розвивається й наука, на підставі чого можемо побачити велику кількість наукових робіт, що присвячені дослідженню публічної служби, які в свою чергу слугують процесу створення та закріплення низки понять, категорій та підходів до розуміння даного явища. Однак, на жаль, більшість інтерпретацій не можна назвати однозначними та точними, і це спричиняє певні суперечності у формуванні понятійно-категорійного апарату публічної служби та її похідних, зокрема визначенню сутності працівників публічної служби, тобто публічних службовців, як невід'ємних складових становлення та розвитку правової держави.

Окрім того, важливо зазначити, що публічна служба в найширшому розумінні може реалізуватися працівниками всіх організацій публічної сфери, тобто: органами державної влади; державними підприємствами (установами, організаціями); органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами. Мається на увазі, що суб'єкти публічної служби – це працівники, які здійснюють діяльність всіх інституцій та покликані виконувати публічні завдання. Проте, у вузькому та більш вживаному розумінні суб'єкти публічної служби розглядаються саме як службовці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування [2, с. 11].

Стан опрацювання цієї проблематики. Серед вчених, що проводили дослідження соціального захисту різних категорій працівників публічної служби можливо виділити наступних: В. А. Багрій, О. Т. Барабаш, Ю. В. Баскакова, В. В. Безусий, Л. М. Булкат, С. О. Ветлинський, Д. М. Добровольський, В. С. Єгорова, В. О. Журавель, Г. С. Іванов, М. І. Іншин, В. О. Маркова, І. В. Мигидин, О. Л. Назаренко, А. Л. Пап'якян, І. В. Пивовар, Т. В. Пустовойт, А. В. Пшонка,

А. П. Рачинський, О. Ф. Толпиго, О. О. Шандула та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати групи наукових підходів до визначення поняття «соціальний захист» і визначити авторське унікальне.

Виклад основного матеріалу. Науковці інтерпретують термін «соціальне» по-різному, зазвичай розглядаючи його у широкому та вузькому значеннях. У широкому сенсі, це поняття часто ототожнюється з поняттям «суспільне», охоплюючи всі аспекти людського суспільства на протигагу природі. У вузькому сенсі, термін «соціальне» використовується для позначення соціальної сфери як однієї з галузей людської діяльності, а також соціальних відносин як специфічних взаємодій, що здійснюються між учасниками суспільних відносин.

Слід зазначити, що обидва підходи до розуміння «соціального» є важливими у наукових дослідженнях. Широке тлумачення дозволяє охопити всеосяжний контекст суспільного життя, тоді як вузьке розуміння надає можливість детальнішого аналізу конкретних соціальних феноменів та взаємодій. Таке розмежування сприяє більш точному і цілеспрямованому дослідженню соціальних явищ, що допомагає виявити специфіку та закономірності розвитку суспільних відносин.

Крім того, розрізнення між широким та вузьким розумінням соціального має практичне значення для правового регулювання соціальних відносин. Законодавство та правові норми часто ґрунтуються на обох цих підходах, залежно від конкретних аспектів соціальної реальності, які потребують регулювання. Тому для юристів важливо враховувати ці два підходи при розробці нормативно-правових актів і правозастосовній практиці, щоб забезпечити адекватне відображення та регулювання соціальних відносин у правовій системі.

Таким чином, поняття «соціальне» є багатовимірним і складним, що вимагає всебічного аналізу та врахування різних підходів для повного розуміння його ролі та значення у суспільстві.

Говорячи про соціальний захист, доцільно керуватися розумінням поняття «соціальне» як такого, що стосується відносин людей у суспіль-

стві. У вузькому розумінні, «соціальне» є однією зі складових поняття «суспільне», яке охоплює лише ті аспекти «суспільного», що характерні для відносин у суспільстві.

За М.В. Чічкань, соціальний захист можна розглядати як систему правовідносин, що виникають між державою та громадянами. Держава зобов'язана забезпечувати громадян від настання певних обставин, що унеможливають їхню повноцінну діяльність, та знижувати ймовірність виникнення таких обставин. Громадяни, в свою чергу, мають право на отримання всебічної допомоги в разі настання передбачених законом умов [3, с. 20–21].

Соціальний захист визначається як сукупність правовідносин між державою та громадянами. М.В. Чічкань не єдина дослідниця, яка підтримує цю концепцію, і в цьому контексті доцільно погодитися з тим, що соціальний захист слід визначати як систему правовідносин. У цих правовідносинах держава несе обов'язок забезпечувати громадян від настання несприятливих обставин, які унеможливають повноцінну діяльність, та знижувати їхню ймовірність. Відповідно, цьому обов'язку кореспондує право громадян на отримання допомоги у разі настання таких обставин.

В.В. Москаленко визначила соціальний захист, як систему заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив [4, с. 42]. Звернемо увагу на те, що дослідниця не пов'язує соціальний захист із «економічною та соціальною деградацією». В.В. Москаленко також визначає соціальний захист, як систему заходів, але ці заходи, при цьому, мають забезпечувати нормальне існування людині та задоволення її соціальних потреб. На нашу думку, дані елементи безумовно входять до розуміння сутності соціального захисту, проте все ж дослідниця розглядає дане питання занадто вузько, розкриваючи лише один із його аспектів.

Тож, захист як самостійне суб'єктивне право відображає складний і багатогранний процес, який забезпечується через поєднання різних правових механізмів і засобів, головним з яких є адміністративно-правове регулювання. Це підкреслює важливість системного підходу до правозахисної діяльності, який включає як традиційні, так і новітні форми правового впливу, забезпечуючи таким чином ефективний захист прав та інтересів громадян.

Таким чином, у процесі дослідження підходів науковців щодо визначення поняття соціального захисту, які підтримують концепцію розуміння сутності соціального захисту, як комплексу державних заходів, нами встанов-

лено, що її зміст формують наступні положення: по-перше, передбачається, що соціальний захист включає сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою; по-друге, мета соціального захисту вбачається у спрямуванні таких заходів на запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики все ж вплинули; по-третє, підстава для соціального захисту вбачається у настанні конкретних економічних та соціальних умов (які деякими дослідниками визначаються, як «економічна та соціальна деградація»), які спричиняють виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи (наприклад, зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрата годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо).

Наступною групою позицій науковців, які визначали поняття «соціальний захист», є підходи дослідників, які визначили соціальний захист, як систему правовідносин. Зокрема, М.І. Тимофєєва визначила, що соціальний захист – це багаторівнева система економічних, соціальних та правових відносин по управлінню соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя [5, с. 173]. Сторони таких правовідносин не зазначаються, проте подальше розкриття позиції дозволяє зробити висновок, що ними є держава та особа, у якій виникли такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи. Такі правовідносини можуть мати економічний (зокрема, надання грошових виплат) чи соціальний характер (наприклад, надання пільг). Також дослідницею зазначається, що предметом таких правовідносин є «управління соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя». Тобто, метою виникнення таких правовідносин є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики все ж вплинули.

Наступний підхід є економічним, а тому його зміст відрізняється від підходу М.І. Тимофєєвої. О.Ю. Єрмоловська визначає соціальний захист, як систему відносин між суспільством та індивідом, пов'язаних з вирішенням протиріч між становленням ринкової системи організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них та існуючими негативними соціальними наслідками [6, с. 13]. Щодо цієї позиції, звернемо увагу на те, що дослідницею все ж визначено, хто є суб'єктами правовідносин соціального захисту, і з точки зору О.Ю. Єрмоловської ними є суспільство та індивід, а вини-

кають такі правовідносини у зв'язку із негативними соціальними наслідками адаптації людини до ринкової системи організації виробництва. У даному контексті зробимо висновок, що економічні підходи до розуміння сутності соціального захисту та юридичні відрізняються.

Отже, зробимо висновок, що концепція визначення поняття соціального захисту, як системи правовідносин між державою та суспільством, характеризується наступними особливостями: по-перше, правовідносини соціального захисту виникають між державою та особою, у якій виникли такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи; по-друге, підставою для виникнення таких правовідносин є виникнення таких економічних та соціальних умов, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи; по-третє, такі правовідносини можуть мати економічний чи соціальний характер; по-четверте, предметом таких правовідносин є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики вплинули.

Останньою виділеною нами концепцією є визначення соціального захисту, як функції держави. Так, С.І. Приходько визначає соціальний захист, як функцію держави, яка виражається в якості системи правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня для себе і своєї сім'ї [7, с. 22]. Із даної позиції варто відзначити, що сутність даної функції полягає у здійсненні державою правових, економічних і організаційних заходів. Функція соціального захисту реалізовується з метою забезпечення громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня.

Тобто, сутність такого підходу до визначення поняття «соціальний захист» безпосередньо слідує із розуміння сутності соціальної держави, однією із задач якої і є забезпечення всіх громадян рівними соціальними можливостями.

На думку І.М. Сироти, соціальний захист належить до функції держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [8, с. 4].

На відміну від попереднього підходу, точка зору І.М. Сироти пов'язує реалізацію функції соціального захисту виключно із втратою особою здатності самостійно забезпечувати своє існування.

У даному контексті зробимо висновок, що поняття соціального захисту, як функції соціальної держави, варто розглядати у комплексі: і як забезпечення громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня, і як забезпечення існування громадян, які

не мають можливість його забезпечувати самостійно.

Тож, зробимо висновок, що концепцію визначення поняття «соціальний захист», як функції держави, складають наступні аспекти:

по-перше, функцію соціального захисту становить комплекс економічних, правових та організаційних заходів;

по-друге, функція соціального захисту одночасно спрямовується на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня та на забезпечення існування громадян, які не мають можливість його забезпечувати самостійно.

Висновки. Таким чином, наше дослідження засвідчило, що на сьогодні у науковій літературі відсутня єдине розуміння щодо визначення поняття «соціальний захист». Разом із тим, вітчизняними науковцями соціальний захист одночасно розглядається різноаспектно, і наше дослідження дозволило нам виділити наступні концепції визначення поняття «соціальний захист»:

1) соціальний захист, як сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою.

Соціальний захист – це сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою з метою їх спрямування на запобігання виникненню соціальних ризиків в нормальному житті особи, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, яка зазнала таку зміну економічних та соціальних умов (економічну та соціальну деградацію), які спричинили виникнення зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрату годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо.

2) соціальний захист, як система правовідносин між державою та суспільством.

Соціальний захист – це сукупність економічних чи соціальних правовідносин, які виникають між державою та особою, у якій сформувались такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи, та предметом яких є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку соціальні ризики вплинули.

3) соціальний захист, як функція держави.

Соціальний захист – це функція держави, яку становить комплекс економічних, правових та організаційних заходів, які спрямовуються на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня та на забезпечення існування громадян, які зазнали такої зміни економічних та соціальних умов, що спричинили виникнення

зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрату годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
2. Тимошук В. П., Школик А. М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Конус-Ю, 2007. 735 с.
3. Чічкань М.В. Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні. Х., 2009.
4. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Том 21. С. 41–44.
5. Тимофєєва М. І. Сутність соціального захисту населення. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2016. № 6. С. 169–174.
6. Єрмоловська О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Харківський державний університет. Харків : [б.в.], 1996. 32 с.
7. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян. *Право України*. 1999. № 2. С. 22–26.
8. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник для студ. вищих навчальних закладів за спец. «Правознавство». Х. : Одісей, 2006. 408 с.

Анотація

Гаврилюк В. О. Поняття соціального захисту в Україні: теоретико-правовий огляд проблеми єдиного тлумачення. – Стаття.

Статтю присвячено ґрунтовному аналізу концепції соціального захисту в Україні, охоплюючи широкий спектр аспектів, що стосуються цього важливого суспільного феномену. Дослідження включає ретельний розгляд позицій різних наукових підходів, що сформувалися у вітчизняній та зарубіжній науці. У роботі здійснено детальну теоретико-правову характеристику існуючих тлумачень поняття соціального захисту, враховуючи різні методологічні підходи та правові школи.

Важливою частиною дослідження є аналіз переваг та недоліків різних визначень сутності соціального захисту у правовій доктрині. Виявлено, що сучасна правова наука пропонує декілька варіантів інтерпретації цього поняття, кожен з яких має свої сильні сторони та обмеження. У роботі особлива увага приділяється критичному огляду існуючих теорій та їх практичного застосування в умовах українського правового поля.

Однією з ключових проблем, що розглядається у статті, є відсутність єдиного тлумачення поняття соціального захисту, що призводить до неоднозначності у правозастосовній практиці та ускладнює формування ефективної соціальної політики. Автором підкреслюється необхідність розробки чіткого і комплексного визначення, яке б відповідало сучасним вимогам суспільства та сприяло б удосконаленню системи соціального захисту в Україні.

Завершуючи своє дослідження, автор пропонує унікальне комплексне тлумачення поняття соціаль-

ного захисту, яке інтегрує різні аспекти та підходи, враховуючи як національні особливості, так і міжнародний досвід. Це тлумачення передбачає синтез правових, економічних та соціологічних компонентів, що дозволяє більш повно і адекватно відобразити сутність соціального захисту та його роль у забезпеченні соціальної справедливості та стабільності в українському суспільстві.

Таким чином, стаття становить вагомий внесок у розвиток теоретичних та практичних підходів до розуміння і реалізації соціального захисту в Україні, надаючи науково обґрунтовані рекомендації для вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази в цій сфері.

Ключові слова: соціальний захист, працівник, сутність, праця, публічна служба, соціальне законодавство.

Summary

Havryliuk V. O. The concept of social protection in Ukraine: a theoretical and legal review of the problem of a unified interpretation. – Article.

The article is devoted to a thorough analysis of the concept of social protection in Ukraine, covering a wide range of aspects related to this important social phenomenon. The research includes a careful consideration of the positions of various scientific approaches that have been formed in domestic and foreign science. The work provides a detailed theoretical and legal characterization of the existing interpretations of the concept of social protection, taking into account different methodological approaches and legal schools.

An important part of the research is the analysis of advantages and disadvantages of different definitions of the essence of social protection in legal doctrine. It was found that modern legal science offers several options for the interpretation of this concept, each of which has its own strengths and limitations. In the work, special attention is paid to a critical review of existing theories and their practical application in the conditions of the Ukrainian legal field. One of the key problems considered in the article is the lack of a single interpretation of the concept of social protection, which leads to ambiguity in law enforcement practice and complicates the formation of effective social policy. The author emphasizes the need to develop a clear and comprehensive definition that would meet the modern requirements of society and contribute to the improvement of the social protection system in Ukraine.

Concluding his research, the author offers a unique comprehensive interpretation of the concept of social protection, which integrates various aspects and approaches, taking into account both national characteristics and international experience. This interpretation provides a synthesis of legal, economic and sociological components, which allows to more fully and adequately reflect the essence of social protection and its role in ensuring social justice and stability in Ukrainian society. Thus, the article makes a significant contribution to the development of theoretical and practical approaches to the understanding and implementation of social protection in Ukraine, providing scientifically based recommendations for improving the legislative and regulatory framework in this area.

Key words: social protection, employee, essence, work, public service, social legislation.